

DOI: 10.33663/0869-2491-2026-37-300-311

УДК 340 (091)

О. В. СОКАЛЬСЬКА,

кандидат юридичних наук, доцент*

ORCID: 0000-0001-8737-0829

«УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ» В ПОЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ПРОЄКТАХ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовані польські територіальні програми кінця ХІХ – початку ХХ століття крізь призму концепції *scientific frontier* як інструменту обґрунтування державницьких претензій. Розкриті інтелектуальні витоки цього підходу та показано його політико-ідеологічну зумовленість, зокрема у трактуванні східних кордонів і «українського питання». Доведено, що апеляція до науковості слугувала формою легітимації наперед визначених політичних цілей, поєднуючи історичні, етнографічні та геополітичні аргументи.

Ключові слова: територіальна програма, польська держава, східний кордон, «українське питання».

Sokalska Olena. The “Ukrainian question” in Polish territorial projects at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries

This article examines Polish territorial programs of the late nineteenth and early twentieth centuries through the lens of the concept of the scientific frontier as a tool for legitimizing state-building claims. It explores the intellectual origins of this approach and demonstrates its political and ideological conditioning, particularly in interpretations of the eastern borders and the “Ukrainian question”. The study argues that appeals to scientific reasoning functioned primarily as a means of legitimizing predetermined political objectives by combining historical, ethnographic, and geopolitical arguments.

Keywords: territorial program, Polish state, eastern border, “Ukrainian question”, scientific frontier.

Актуальність теми. Проблема формування національних держав на теренах Східної Європи, з огляду на сучасну геополітичну ситуацію і виклики, пов’язані з російською агресією, потребує певного переосмислення з урахуванням напрацювань новітньої історіографії та залучення широкого масиву джерел країн – учасниць національно-визвольних змагань. Питання визначення кордонів відродженої польської держави, зокрема східних, на межі ХІХ–ХХ століть автоматично переходило в площину польсько-українських територіальних претензій. І хоча молода польська держава мала суперечності майже на кожній ділянці потенційного кордону¹, поряд із загальни-

* **Sokalska Olena**, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D), Docent

ми методами обґрунтування належності тих чи інших територій, у аспекті східних рубежів ідеї та підходи суттєво різнилися.

Огляд літератури. Територіальні концепти польської політичної еліти, науковців і публіцистів неодноразово були предметом наукового пошуку у зарубіжній історіографії; слід виокремити роботи П. Еберхарда, М. Гурного, С. Сігела, Х. Герасим'юк, Е. Квечінської. Водночас «українське питання» в контексті визначення кордонів майбутньої польської держави ними розглядалося лише побічно.

Постановка проблеми. На зламі XIX–XX століть питання державних кордонів у Центрально-Східній Європі набуло особливої гостроти в умовах кризи імперського ладу, національних рухів і трансформації міжнародно-правових підходів до територіального врегулювання. Формування польських територіальних програм у цей період відбувалося під впливом концепції «наукового кордону» (*scientific frontier*), яка передбачала залучення історичних, етнографічних, географічних і правових аргументів для обґрунтування державницьких претензій. Водночас ці програми демонстрували суттєві розбіжності щодо принципів визначення кордонів, особливо на східному пограниччі, де перетиналися польські, українські, білоруські та литовські національні проєкти.

Незважаючи на наявність значного масиву публіцистичних і картографічних матеріалів польських авторів початку XX століття, у сучасній історіографії недостатньо проаналізовано, як у межах цих дискурсів осмислювалося «українське питання». Особливої уваги потребує зіставлення різних територіальних моделей: від етнографічних до цивілізаційно-історичних та їхнього впливу на формування політичних позицій польських діячів напередодні та під час Першої світової війни, зокрема щодо українських земель.

Мета дослідження – проаналізувати еволюцію польських державницьких територіальних проєктів кінця XIX – початку XX століття, з'ясувати інтелектуальні, ідеологічні та наукові засади їх обґрунтування, а також простежити, як у них осмислювалося питання східних кордонів і статусу українських земель.

Виклад основного матеріалу. Один з основоположників концепту *scientific frontier* Джордж Керзон в оксфордській лекції 1907 року звертав увагу, що більшість воєнних конфліктів останнього століття точилися через суперечки щодо території, а найнагальнішим завданням дипломатів була підготовка міжнародних угод щодо кордонів, які фактично є лезом, на якому повисають питання війни та миру, життя та смерті націй. Тому, на думку політика, рішення щодо них мають ухвалюватися на підставі широкого масиву зібраних і проаналізованих даних про регіон, а спірні питання – дедалі більше підпадати під сферу міжнародного права й вирішуватися незалежними арбітражними інституціями не на підставі агресивних зазіхань і амбіцій, а лише наукових знань і висновків експертів у царині етнографії, історії та географії².

Ідеї Керзона були сформовані з огляду на його досвід у Британській Індії й відповідали колоніальному дискурсу та концепції імперського контролю. Проте в міжнародній площині засвідчили тенденцію до затребуваності спеціальних знань як у частині обґрунтування територіальної програми державотворення націями, які плекали надії на це, так і для вирішення спорів щодо кордонів, як це відбулося під час Паризької мирної конференції 1919–1920 років.

Її учасник, лідер польського національно-демократичного руху Роман Дмовський, оцінюючи становлення польської політичної думки на межі XIX–XX століть, наголошував, що проблема полягала не лише в протидії відродженню Польщі з боку трьох заінтересованих держав, а й у відсутності чіткого уявлення про те, що саме слід вважати Польщею. За його словами, у разі необхідності сформулювати територіальні вимоги перед міжнародним трибуналом поляки зіткнулися б із серйозними труднощами, адже проголошення незалежності потребувало б чіткого визначення її кордонів. Саме тоді, зазначав він, виявилось б, що в польському суспільстві немає згоди щодо розуміння Польщі та її майбутніх меж³.

Заувага Р. Дмовського, що багато хто вимагав би відновлення кордонів 1772 року, вкотре доводить поширеність ідеї відродження Речі Посполитої в межах, що передували першому поділу, у XIX столітті і навіть на початку XX століття. Однак ендеки скептично ставилися до неї, оскільки тоді б довелося відмовитися від земель на заході. Натомість приєднання цих історично польських територій, до того ж економічно розвинутих, було їхнім пріоритетом. Східні ж терени, писав Р. Дмовський 1904 року, після понад столітнього панування Російської імперії й викорінення польської ідентичності, з політично пасивним православним населенням Литви та Білорусі більше нам не належать; між польським Заходом і російським Сходом більше не існує чіткої границі, між нами й Росією – широка смуга, де цивілізаційно зіштовхуються дві протилежності, і вона потрапить під вплив того, хто буде здатен підкорити її⁴.

У Меморандумі 1917 року, поданому Р. Дмовським державному секретарю А. Бальфуру, територіальна програма була обґрунтована не лише з огляду на потребу вирішення «польського питання», а й у контексті створення сильної держави у Центральній Європі задля послаблення впливу Німеччини у регіоні й на протипагу плану Міттельєвропи. Основна увага приділена західним землям, які мали бути вилучені з-під впливу і влади Німеччини⁵. І лише після того, як до плану майбутньої держави були б включені всі споконвічні польські землі, зазначав Р. Дмовський, можна було подумати про східні терени, які поляки вважали частиною національної території. За Меморандумом 1917 року Польща претендувала на Східну Галичину, Каунаську, Віленську, Гродненську губернії, частину Мінська та Волинь. І хоча чисельність польської людності на землях, підвладних Росії, становила лише від 5 до 35 %, але саме ця меншість, зазначав Р. Дмовський, є носієм культури, а місцеве

населення (литовці, білоруси, українці) не пов'язане з Росією, яка нездатна вести ці землі до прогресу⁶.

Загалом щодо національної території, то Р. Дмовський вважав, що вона не має фіксованих меж і залежить від внутрішньої стійкості нації та її здатності до розширення⁷. У Меморандумі 1917 року пропонувалося залишити Росії землі, які були нею зайняті під час першого (1772 р.) та другого поділів (1793 р.)⁸, щоб забезпечити баланс між сильною національною державою та її територією. Занадто велика за площею держава з поліетнічним населенням передбачала б федеративний устрій, з широкими правами суб'єктів федерації, а це б унеможливило побудову чіткої вертикалі влади та ефективне управління. Польща в суто етнічних межах теж не дала б змоги створити на мапі Європи сильного впливового гравця. Відійшовши від історичного принципу і кордонів 1772 року на сході, територіальні проекти ендеків все ж передбачали вихід за межі польських етнічних земель – «щоб окреслити такі кордони держави, які б відповідали її історичній місії і уможливлювали б значний політичний та цивілізаційний вплив»⁹.

Дивлячись у ретроспективі на процес формування територіальної програми, Р. Дмовський зазначав, що лише ендеки серйозно працювали над цією проблемою. Тоді як інші у своїх планах готові були поступитися Познанню Німеччині, а Львів віддати незалежній Україні¹⁰. Остання теза мала, очевидно, продемонструвати найбільш недопустимий, нереальний (майже фантастичний) сценарій для більшості поляків.

І хоча в територіальних програмах майбутньої польської держави автори рідко заходили аж так далеко, щоб не включити Східну Галичину до її складу, слід констатувати, що ці проекти, а також укладені карти, дійсно суттєво різнилися: від власне етнічних (етнічно-лінгвістичних) меж до максимального розширення на сході: з портами на Балтійському та Чорному морях (за проєктом Оскара Жебровського) і аж до «приєднання» Смоленщини (карта Станіслава Томашевського)¹¹. Особливо дискусійним було питання східних кордонів, зокрема і щодо формування на цих теренах української національної держави.

Одним із тих, хто підтримував право українців на творення національної держави, був громадський і політичний діяч, організатор польського селянського руху Болеслав Вислоух. У статті 1886 року він не лише піддав критиці історичні та цивілізаційні засади формування кордонів, а й визначив теоретичні аспекти права нації на територію, яку вона населяє, вільний розвиток у цих межах, незважаючи на те, чи існує в конкретний історичний момент держава. Це право, писав він, є природним і необхідною умовою існування та розвитку кожної нації, а її розділення на частини під владою різних держав є найбільш згубним.

За Б. Вислоухом, національна територія (край, заселений народом – тобто певною групою людей, що вирізняються з-поміж інших сукупністю властивих їм рис) є абсолютно іншим поняттям, ніж територія держави. Майбутнє

він бачив за національними державами, тенденція до побудови яких помітна уже наприкінці XIX століття, або широкими територіальними автономіями, що мінімізувало б конфлікти між державами за території.

Відповідно найважливішим питанням національної програми Б. Вислоух називав питання території. Відновлення польської держави в кордонах 1772 року він оцінював критично, оскільки історичні права на землі, завойовані мечем або об'єднані унією XVII століття, не могли слугувати достатнім ґрунтом для формування держави на межі XIX–XX століть. За таким принципом на ці землі, зазначав автор, навіть з більшими правами, могли претендувати українці, бо раніше тут існували Київська та Галицька Русь. Також кордон 1772 року розділив би українців і відродження Польщі стало б поділом України. Цивілізаційні заслуги, привнесення польської культури на східні терени, на думку Б. Вислоуха, не могли слугувати достатнім обґрунтуванням права панування над іншою нацією. За таким принципом довелося б відмовитися від польських земель, колонізованих німцями у XIII–XIV століттях. Щодо визначення кордонів майбутньої польської держави, то публіцист пропонував орієнтуватися на обшар етнічного розселення поляків¹².

Такий погляд був суголосний процесам національного пробудження литовців, білорусів й українців наприкінці XIX століття. Фактично це призвело, як зауважував П. Еберхард, до етнічного розколу історичної Речі Посполитої. Очільники нових національних рухів не бачили сенсу в її відновленні в колишніх кордонах¹³. Розробники польських проєктів не могли з цим не рахуватися. Відповідно були укладені кілька карт Польщі в етнографічних межах¹⁴.

Територіальні програми в етнографічних межах в умовах розділення земель між трьома великими імперіями, які не готові були відмовитися від них, давали хоча б надію на зміни. Це все одно було більше, ніж могли запропонувати їхні володарі. Так, Чеслав Янковський виправдовував свій проєкт етнічної Польщі, підготовлений 1914 року у відповідь на відозву до поляків про об'єднання всіх польських земель під владою Російської імперії на правах широкої автономії¹⁵. Відповідно до карти «Етнічна Польща» кордони на заході, розширені за рахунок польських земель у складі Пруссії, були зовнішніми, а на сході – внутрішніми. Автор враховував попередню політику Російської імперії щодо Холмщини, тому не включив до складу Польщі регіони зі значною кількістю русинського населення. Отже, переважна частина Східної Галичини залишилася за межами Польщі. Саме східний кордон Ч. Янковського викликав найбільше критики, автора звинувачували в прислужництві царській владі й капітуляційних настроях¹⁶. Хоча тактика поступу східними теренами задія отримання земель на заході пізніше буде використана польською делегацією в перемовинах на Паризькій мирній конференції.

В умовах війни поляки не лише більше орієнтувалися на геополітичні чинники (у паритеті з історичними та етнографічними), а й зважали на реаль-

ну ситуацію на фронті й інтереси основних країн-учасниць, які проголошували наміри відродити польську державу після перемоги. У зв'язку з маніфестом про утворення самостійного Польського Королівства 5 листопада 1916 року відомий учений-географ, професор Львівського університету Євгеніуш Ромер опублікував брошуру «Військово-політична карта Польщі», у якій з урахуванням національного складу населення вирізняв польську етнографічну область, до якої відніс усі повіти з чисельністю поляків 50 і більше відсотків, та дві зони польських інтересів¹⁷.

Євгеніуш Ромер, переконаний, що прагнення до незалежності має спиратися не лише на політико-історичну думку, а передусім на територіальний чинник, розробляв територіальну програму задовго до цього – саме в контексті *scientific frontier*. Свою місію, поряд із науковою діяльністю, вчений убачав у обґрунтуванні політичних претензій Польщі. Висновок про спільність і єдність територій, які належать польській державі, він робив на підставі географічних, геологічних, гідрографічних і кліматичних чинників. Щодо східних теренів, то позицію Є. Ромера найкраще ілюструють останні речення брошури «Природні основи історичної Польщі»: народи Польщі, Литви і Рутенії не повинні забувати, що мають своє призначення в розбудові спільної, природою визначеної землі. І відповідно історія має повернути на шлях, вказаний природою, але статися це може лише за сприяння основного чинника історії – волі народів¹⁸.

Розпад однієї з країн – учасниць поділів Речі Посполитої на початку 1917 року суттєво вплинув на ситуацію на сході, а також на зміну риторики польських публіцистів і політиків. У листопаді 1917 року побачило світ розлоге есе «Програма територіальна»¹⁹ відомого статистика, економіста і публіциста Влодзімежа Вакара²⁰. Автор вийшов за межі етнографічних кордонів, пояснюючи це наявністю змішаних зон, що утворились внаслідок культурно-асиміляційних процесів. Тому точні етнографічні межі, на його думку, визначити неможливо. Хоча вони й слугували для автора певним орієнтиром, поряд зі статистичними даними, демографічними й історичними засадами. Щодо східного пограниччя, то найдоцільнішим критерієм для розмежування він вважав релігійну належність населення. Лінія кордону мала відповідати «східній межі католицизму». Відповідно до складу Польщі були включені землі, де проживали переважно католики білоруси й українці (до них було зараховано й українців греко-католицького віросповідання). А саме, Східна Галичина і Західна частина Білорусії, і невелика смуга західної частини Волині (до м. Володимир). Передбачалося, що Польща на сході межуватиме з незалежною Україною, а на північному сході з незалежною Литвою.

«Українському питанню» у територіальній програмі присвячені три розділи: «Неподільність Галичини», «Руська автономія» та «Свобода України». У перших двох розглянуто проблему Східної Галичини. Автор, попри все, намагався довести, що Галичина – регіон переважно польський, хоча й зі змішаним населенням. Обґрунтовуючи це, він апелював до демографічних і

статистичних даних, соціал-демократизації суспільства (відхід від стереотипу: поляк – шляхтич, а русин – хлоп) й усвідомлення польської ідентичності галицькими селянами, а також наводив співвідношення польських і русинських представників в австрійському парламенті.

В. Вакар не обійшов увагою й питання українського національного руху в Галичині. Австрійська влада, на думку публіциста, підтримуючи його, планувала залишити за собою частину цих територій. Тому він застерігав русинів: не слід шукати просування своєї справи в штучних територіальних комбінаціях або польсько-австрійській конфронтації; марно сподіватися, що така русинська провінція стане втіленням сучасної української держави під владою Габсбургів, оскільки Австрія не здатна до експансії на сході і їй важко буде утримати Східну Галичину, якщо республіканська Росія захоче реанімувати план об'єднання «руських земель».

Як компромісне рішення щодо Східної Галичини В. Вакар пропонував створити русинську автономію у складі Польщі, русинам би гарантувалися їхні національні права, пропорційне національне представництво в органах влади й самоврядування. Лінію східного кордону Галичини і, власне, польської держави В. Вакар обґрунтовував історичними, етнографічними, географічними, а також релігійними чинниками.

Червоною ниткою територіальної програми В. Вакара проходить теза про загрозу експансії з боку Росії (байдуже, імперії чи демократичної республіки). Автор був доволі далекоглядний в оцінці політики Росії і передбачив розвиток подій. Він зазначав, навіть якщо Росія визнає українську народну республіку, але збереже над нею зверхність, то це буде перший крок на шляху, який поляки вже проходили. Обізнаність з російським лібералізмом, писав він, дає змогу нам зробити висновок, що Україна як автономія у складі Росії чи зв'язана з нею унією доволі швидко буде позбавлена політичних прав і стане тереном економічної експансії та русифікації.

Частина зазначеного есе під титулом «Свобода України» починалася з тези, що політика Польщі, стосовно всіх земель, населених русинами, зумовлена географічним положенням нашої території по сусідству з російським колосом уздовж східного кордону. Тому його національна роздробленість є першочерговим нашим інтересом і одвічним прагненням поляків. І нині воно збіглося з бажанням Русі Південної етнографічно й культурно відмежуватися від Росії²¹.

Отже, незалежність України В. Вакар розглядав у контексті національної польської справи, як спосіб послаблення Росії і зменшення її впливу в регіоні. Однак також визнавав географічну, культурну особність України та право українців на державотворення. Їх бажання відділитися від Росії, на думку автора, свідчило про певний рівень самоусвідомлення, зрілості української нації, що формувалася у процесі супротиву полякам і московитам, а також завдяки парламентській боротьбі в Галичині. Водночас автор наголошував і на ролі Польщі в цьому процесі, вважаючи, що саме західні конституційні та

суспільно-моральні впливи сприяли відмінності України від Росії, тоді як остання всіляко намагалася асимілювати українців, стерти культурно-політичну відмінність і багато досягла на цьому шляху, що добре усвідомлюють публіцисти й мислителі України.

Незалежність України, йшлося в есе, стала б своєрідним актом справедливості після років підступної асиміляційної політики Росії стосовно Польщі та Росії. Немає нічого загрозовішого для національних інтересів Росії, писав В. Вакар, з її ще неусталею культурою, як її належність до Росії. Автор звертався до русинів, нагадуючи, що вони несуть відповідальність перед прийдешніми поколіннями й не мають права ризикувати, однак додавав, що й для поляків це небайдуже. Коли від Бугу до Кавказу постане відроджена суверенна гетьманська держава з національною ідентичністю, це буде великий політичний виграш і для нашої країни, який стане нашим справжнім союзником. У суспільно-економічному сенсі Україна є осібною територією до Чорного моря, на якій може самостійно організовувати сільське господарство, однак потребує протекції в справах торгово-промислових.

Підсумовуючи, В. Вакар зазначав, якщо Росія, яка захопила землі Речі Посполитої, не має на них права, то відповідно й ми не маємо права на Україну, у якій має панувати місцеве населення (серед якого понад мільйон поляків), реалізуючи своє право на власну землю.

Есе В. Вакара опубліковано у листопаді 1917 року. Однак ситуація на фронті, перемовини у Брест-Литовську, державний переворот у Росії зумовили корективу польських територіальних проєктів. Найяскравіше зміну риторики, зокрема й щодо України, демонструють роботи етнографа, публіциста Леона Василевського. В обґрунтуванні територіальної програми польської держави він не був оригінальним: апелював до історичної традиції, зокрема, вікової територіальної цілісності Галичини, польської цивілізаційної місії щодо українців, білорусів та литовців, високої національної свідомості польського народу²². На змішаних етнічних територіях Л. Василевський пропонував провести межу за принципом віросповідання (польський католицький світ і руський православний)²³. У справі визначення східних кордонів декларував дві ключові засади: з одного боку, забезпечення політичних, економічних, стратегічних інтересів, з іншого – дотримання демократичної засади реалізації націями права на самовизначення²⁴.

Роботи Л. Василевського, опубліковані у 1917 – на початку 1918 року, ілюструють ставлення ліберальних польських діячів до «українського питання». У брошурі «Про східні кордони Польської держави» автор дав оцінку українському національному руху й окреслив перспективи Східної Галичини в разі її відокремлення²⁵.

У польському суспільстві, писав Л. Василевський, немає жодної, навіть незначної групи, яка б добровільно погодилася на поділ Галичини. Проєкт самостійної Східної Галичини він уважав російською ідеєю, що знайшла підтримку у кабінетах віденських урядовців і професорів, які у вільний час

захоплювалися державницькими теоріями, а також зацікавила певні кола політиків, які вбачали в ній можливість реалізації австрійських і німецьких національних інтересів за посередництвом українських національних сил. Значну увагу автор приділяв Росії, яка також прагнула поділу Галичини з метою реалізації плану «збирання земель руських».

За Л. Василевським, після війни на цих теренах буде утворено окремий коронний край у складі Австрії під управлінням німецько-української бюрократії, що, на його думку, послабило б польський національний рух. Але це не вирішить жодних проблем, а лише загострить польсько-український конфлікт й створить умови для дестабілізації регіону.

На думку публіциста, окрема Східна Галичина за низької культури населення та економічного розвитку, зі слабкою, неефективною владою, внутрішніми національними конфліктами, загостренням єврейського питання, посиленням проросійської агітації ззовні, спробами германізації з боку дилетантів, які про цей край знають лише з пліток і анекдотів, не була б аж таким раєм для українців. Внутрішніми конфліктами й ослабленням влади, запевняв він, неодмінно скористалася б Росія, якій українці не зможуть протистояти, особливо якщо у її складі буде Наддніпрянська Україна. Наміри галицьких українців об'єднатися з іншими українськими землями Л. Василевський розглядав лише в контексті загрози загарбання цих земель Росією, апелюючи при цьому не лише до польської, а й до німецької та австрійської аудиторії.

Незалежну Україну публіцист характеризував як антиросійський фантазмагоричний проєкт Центральних держав. Українські активісти, писав він, пропагуючи серед іноземців ідею національної держави, Великої України, надрукували вже стільки *cierpliwego papieru* зі своїми фантазіями: історичними, статистичними, етнографічними, що в нього повірило багато політичних дилетантів, засліплених райдужними перспективами української держави з багатомільйонним населенням, що ненавидить Росію, але щиро приязне до Німеччини.

Однак автор поспішав розвіяти ці ілюзії представників Центральних держав, зазначаючи, що переважна більшість населення України або є сирою етнографічною масою, або вважають себе росіянами, український національний рух представлений кількома десятками інтелігентів, яких підтримує, у найкращому разі, кілька тисяч дрібних буржуа, робітників і селян. Саме це, писав Л. Василевський, укрито за палітурками всіляких брошурок, про існування яких Велика Україна і не здогадується. Лише політичні дилетанти, що мріють про створення за одну ніч великої держави до Волги і Кавказу, ґрунтуючись на картах різних Рудницьких і Левицьких, можуть вірити, чи удавати, що вірять, в існування нації з великими прагненнями; у реальності вони існують лише в межах невеликої групки емігрантів, об'єднаної навколо редколегії віденського Вісника Союзу Визволення України. Їм здається, зазначав Л. Василевський, що відокремлення Східної Галичини, буде кроком до ство-

рення України, союзної Центральним державам, тоді як насправді вони працюють над об'єднанням русинів з одного та іншого боку кордону, але вже під прапором Росії²⁶.

Отже, Л. Василевський намагався дискредитувати український рух, як у Східній Галичині, так і в Наддніпрянській Україні, звинувативши його в ілюзорності, дилетантстві, що, зрештою, привело б, усвідомлено чи ні, ці землі в руки Росії. Численні брошури, карти, статті польських авторів, та й того ж Л. Василевського, вважалися публіцистичною або навіть науковою літературою задля обґрунтування державницької програми побудови національної держави, тоді як подібні українські видання – *cierpliwym papierem*.

Критична риторика автора щодо незалежної України дивним чином змінюється на виважений тон і заклик до партнерського і справедливого розмежування польсько-українських кордонів з участі урядових делегацій Варшави й Києва у статті, опублікованій 27 січня 1918 року²⁷.

У жодній з польських територіальних програм початку XX століття, навіть авторів, які прихильно ставилися до ідеї незалежної України, Східна Галичина не розглядалася як власне український терен. Термін «територіальна цілісність», що став загальнопоширеним лише після Другої світової війни, у сучасному його значенні в польському дискурсі вперше зустрічаємо саме стосовно Галичини (в сеймових дебатах про східний кордон 1919–1920 років, а також у Л. Василевського²⁸). Задеклароване ідеологами польської державності поміркованого табору автономне становище Східної Галичини не набуло теоретичного обґрунтування чи закріплення на рівні проєктів конституційних актів. А щодо визначення східних кордонів вирішальним стали не перемоги у «війнах духу», а ситуація на польсько-більшовицькому фронті.

Висновки. Аналіз польських територіальних програм кінця XIX – початку XX століття засвідчує, що концепція «наукового кордону» (*scientific frontier*) стала одним із ключових інтелектуальних інструментів легітимації державницьких претензій у період політичних трансформацій у Центрально-Східній Європі. Апеляція до історичних, етнографічних, географічних і культурних аргументів надавала цим програмам вигляду об'єктивності та раціональності, водночас приховуючи їхній політичний і національно-інструментальний характер.

З'ясовано, що польський дискурс «наукового кордону» не був ані концептуально цілісним, ані методологічно однорідним. Автори територіальних проєктів використовували схожий набір аргументів, однак наповнювали їх різним змістом і по-різному визначали пріоритети між етнографічним принципом, історичною традицією, стратегічною доцільністю та цивілізаційними уявленнями про «польську місію» на сході. Унаслідок цього поняття «науковості» часто слугувало формою раціоналізації наперед заданих політичних цілей.

Окрему увагу привертає те, що «українське питання» в межах польських територіальних програм здебільшого розглядалося не як проблема права на самовизначення, а як похідна від польських державних інтересів. Українські землі інтерпретувалися або як простір історично виправданої експансії, або як зона цивілізаційного впливу, необхідна для забезпечення стратегічної глибини майбутньої польської держави. Навіть ті автори, які визнавали етнічну специфіку українського населення, схилялися до її маргіналізації або підпорядкування ширшим політичним проектам.

Польські територіальні програми перебували у внутрішньому напруженні між декларативним визнанням принципу національного самовизначення та практикою його вибіркового застосування. Ця суперечність особливо чітко проявлялася у ставленні до східних кордонів, де польські концепції вступали в конфлікт з українськими, литовськими та білоруськими національними проектами. У підсумку можна констатувати, що польські територіальні програми відіграли важливу роль у формуванні інтелектуального підґрунтя міжвоєнної східної політики Польщі та визначенні характеру польсько-українських відносин.

1. Górny, M. (2014). *Wielka Wojna profesorów*. Nauki o człowieku (1912–1923). Instytut Historii PAN. Warszawa.
2. Curzon, G. N. (1908). *Frontiers: The Romanes Lecture, 1907. Delivered in the Sheldonian Theatre, Oxford, November 2, 1907*. Clarendon Press.
3. Dmowski, R. (1937). Pisma. Tom V. Polityka i odbudowanie państwa. Pierwsza połowa. Przed wojną, wojna do r. 1917. Częstochowa, s. 19–34.
4. Dmowski, R. (1904). Państwa rozbiornicze jako teren polityki polskiej. *Przegląd Wszechpolski*, 1, 1–18.
5. Memoriał o terytorium Państwa Polskiego złożony sekretarzowi stanu Balfourowi w Londynie w końcu marca 1917 roku W Dmowski, R. (1926). *Polityka polska i odbudowanie państwa* (s. 445–447). 2 wyd. Warszawa.
6. Ibid.
7. Dmowski, R. (1907). *Myśli nowoczesnego Polaka*. Lwów.
8. Memoriał o terytorium Państwa Polskiego złożony sekretarzowi stanu Balfourowi... 9. Dmowski, R. (1937). Pisma. Tom V. Polityka i odbudowanie państwa. Cz.1. Przed wojną. Wojna do r. 1917. Częstochowa. s. 19–34.
10. Ibid., s. 23.
11. Eberhardt, P. (2015). Koncepcje granic państwa polskiego u progu odzyskania niepodległości. *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*, 4, 9–35. <https://doi.org/10.18778/2300-0562.04.01>
12. Wyslouche, B. (1886). Szkice programowe. *Przegląd Społeczny*, 1(4–6), 251–258, 327–332, 395–403.
13. Eberhardt, P. (2015). Koncepcje granic państwa polskiego... 14. Ibid.
15. Jankowski, C. (1914). Polska etnograficzna. Warszawa.
16. Eberhardt, P. (2015). Koncepcje granic państwa polskiego u progu odzyskania niepodległości. *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*, 4, 9–35.
17. Romer, E. (1916). *Wojenno-polityczna mapa Polski*. Lwów.
18. Romer E. (1912). *Przyrodzone podstawy Polski historycznej*. Lwów.
19. Program terytoryalny. (1917). *Polska. Pismo poświęcone zagadnieniom ideologii państwowej*, 2, 1–16.
20. Okulewicz, P. (2002). Koncepcja „Międzymorza” w ujęciu Włodzimierza Wakara. *Mazowieckie Studia Humanistyczne*, 2, 209–219.
21. Program terytoryalny... 22. L. W. [Wasilewski Leon] (1917). O wschodnią granicę Państwa Polskiego. Warszawa; Wasilewski, L. (1926). *Granice Rzeczypospolitej Polskiej. W tekście mapy Polski z dawnymi i obecnymi granicami*. Warszawa.
23. L. W. [Wasilewski Leon] (1917). O wschodnią granicę Państwa Polskiego. Warszawa.
24. Wasilewski, L. (1918). Granice Państwa Polskiego na Wschodzie. *Kultura Polski*, 6, 83–85.
25. L. W. [Wasilewski Leon]

(1917). O wschodnią granicę Państwa Polskiego. Warszawa. 26. Ibid. 27. Wasilewski, L. (1918). W sprawie rozwiązania kwestii polsko-ukraińskiej. *Kultura Polski*, 4, 49–50. 28. Wasilewski, L. (1926). *Granice Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa; Sioma, M. (2022). Debaty parlamentarne na forum Sejmu Ustawodawczego dotyczące pokoju z Rosją bolszewicką oraz granicy wschodniej (1919–1920). *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, XIX(1), 89–127.

Sokalska Olena. The “Ukrainian question” in Polish territorial projects at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries

Introduction. *The problem of the formation of nation states in Eastern Europe, given the current geopolitical situation and challenges associated with the Russian-Ukrainian war, requires a certain rethinking, taking into account the achievements of modern historiography and the involvement of a wide range of sources from countries participating in national liberation struggles.*

Results. *The article examines Polish territorial programs of the late 19th and early 20th centuries through the prism of the scientific frontier concept as a tool for justifying statehood claims. It reveals the intellectual origins of this approach and shows its political and ideological conditioning, particularly in the interpretation of the eastern borders and the “Ukrainian question” using the example of the state territorial projects of Bolesław Wysłouch, Roman Dmowski, Eugeniusz Romer, Włodzimierz Wakara, and Leon Wasilewski. It is proven that the appeal to scientificity served as a form of legitimization of predetermined political goals, combining historical, ethnographic, and geopolitical arguments.*

Conclusions. *The analysis of Polish territorial programs of the late 19th and early 20th centuries shows that the concept of the “scientific frontier” became one of the key intellectual tools for legitimizing state claims during the period of political transformations in Central and Eastern Europe. Appealing to historical, ethnographic, geographical, and cultural arguments gave these programs an appearance of objectivity and rationality, while concealing their political and national-instrumental nature.*

Keywords: *territorial program, Polish state; eastern border; “Ukrainian question”, scientific frontier.*

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.02.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 03.03.2026

Дата публікації: 24.03.2026